

Інна Павлівна ПЕТРУК

аспірантка,
кафедра менеджменту та публічного управління,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: petrukinna@rambler.ru

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КРИЗ У СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

Петрук, І. П. Роль та значення криз у сучасних економічних системах [Текст] / Інна Павлівна Петрук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 25. – № 1. – С. 58-65. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Для будь-яких економічних систем характерна циклічність розвитку, тобто чергування періоду стабільності та кризового стану. Сучасні економічні системи відрізняються між собою різними ролями та значеннями криз, а отже, і різними системами антикризового управління. Така ситуація вимагає чіткого розуміння економічного змісту категорій «економічна система», «криза» і «антикризове управління».

Мета. Метою статті є дослідження поняття «економічна система», удосконалення класифікації сучасних економічних систем, окреслення ролі та значення криз у кожному із їх видів, обґрунтування важливості антикризового управління та окреслення його особливостей.

Метод (методологія). У процесі дослідження використовувались такі методи: метод порівняння – для зіставлення різних визначень понять «економічна система», «криза» та «антикризове управління»; метод аналізу – для детального вивчення ролі та значення криз і антикризового управління в сучасних економічних системах.

Результати. До сучасних економічних систем належать: традиційна, командно-адміністративна, ринкова та перехідна. У кожній із них різна роль криз: у традиційній економічній системі криз практично немає через її низьку інтегрованість у світове господарство; в командно-адміністративній економіці вони замовчуються і вирішуються винятково вищим партійним керівництвом; для ринкової економіки кризи – це об'єктивний етап розвитку, який супроводжується дієвою системою антикризового управління, яка дозволяє вийти з кризи з найменшими втратами; для перехідної економіки характерне постійне, регулярне виникнення криз різного виду і ще не сформована система антикризового управління.

Ключові слова: економічна система; сучасні економічні системи; традиційна економіка; командно-адміністративна економіка; ринкова економіка; перехідна економіка; криза; криза національної економіки; антикризове управління.

Inna Pavlivna PETRUK

PhD Student,
Department of Management and Public Management,
Ternopil National Economic University
E-mail: petrukinna@rambler.ru

THE ROLE AND THE MEANING OF CRISIS FOR THE MODERN ECONOMIC SYSTEMS

Abstract

Introduction. Cyclical nature of development is typical for the economic systems of any kind. It means that there is a fluctuation between the periods of stability and economic decline. The differences in the role and meaning of crisis for each of the modern economic systems in their turn result in differences between various systems of anti-crisis management. Such situation calls for clear understanding of the economic sense of the following concepts – «economic system», «crisis», «anti-crisis management».

Aim. The aim of this article is to conduct research into the concept of «economic system», to improve the existing classifications of modern economic systems, to outline the role and meaning of crisis for the economic systems of every kind, to prove the importance of anti-crisis management as well as to define its peculiarities in terms of modern economic systems.

Methods. *The following methods have been implemented in the course of this research: comparative method (in order to contrast various definitions of the notions “economic system”, “crisis”, “anti-crisis management”); method of analysis (in order to study thoroughly the role and meaning of crisis and anti-crisis management for the modern economic systems).*

Results: *One may distinguish between the following types of economic systems – traditional, command, market and mixed. Crisis plays a specific role in each of these systems. It very seldom occurs within the traditional economies, since they are as a rule very poorly integrated into the world economy. As to the command economies – crises are usually concealed from the general public and thus solved by party leaders only. As far as market economies are concerned, crises are considered to be a normal stage of development and are usually accompanied by an efficient system of anti-crisis management, which makes it possible to recover from crisis with minimum losses. Mixed economy is characterized by the constant, regular emergence of crises of various kinds as well as by the rather unformed system of anti-crisis management.*

Keywords: *economic system; modern economic systems; traditional economy; command economy; market economy; mixed economy; crisis; crisis of the national economy; anti-crisis management.*

JEL classification: A11

Вступ

Для будь-яких економічних систем характерна циклічність розвитку, тобто чергування періоду стабільності та кризового стану. Кризи мають не лише руйнівний вплив і негативні наслідки, а й створюють можливості для адаптації економічної системи до нових умов існування і подальшого розвитку. Їх можна передбачати, очікувати, а отже, і запобігати їх виникненню, можна прискорювати або сповільнювати, тобто кризами можна управляти. У будь-якому випадку до них потрібно готуватися для того, щоб прискорити вихід з кризи і мінімізувати її негативні наслідки для економічної системи. Це вимагає насамперед чіткого розуміння економічного змісту та особливостей їх вияву у сучасних економічних системах, тобто зумовлює необхідність уточнення понятійно-категорійного апарату дослідження криз.

Протягом тривалого часу над аналізом природи та причин виникнення криз працювала велика кількість як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Напрацювання по теорії економічних циклів можна зустріти у працях К. Родбертуса та Т. Мальтуса. До перших дослідників вже конкретно економічних криз можна віднести Р. Гільфердінга [8] та М. Туган-Барановського [20]. Сучасні вчені вже досліджують різні аспекти криз: виникнення криз на підприємствах розглядали О. В. Василенко, А. Г. Грязнова, Л. О. Лігоненко, А. Д. Чернявський, З. Є. Шершньова та ін.; особливості виникнення і перебігу фінансово-економічних криз є предметом наукових досліджень таких фахівців, як: В. М. Геєць, А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, М. І. Сивульський, А. А. Чухно та ін.; на вивченні політичних криз зосередили свою увагу В. А. Барсамов, С. Я. Лавренов, Р. Ф. Матвеев та А. Шубін; соціологічні аспекти досліджують П. А. Сорокін, А. Г. Здравомислов та Н. І. Лапін. Але, незважаючи на різноманітність окреслених аспектів виникнення та перебігу криз, у вітчизняній літературі відсутні комплексні дослідження їх понятійно-категорійного апарату.

Мета статті

Метою статті є визначення поняття «економічна система», удосконалення класифікації сучасних економічних систем, окреслення ролі та значення криз у кожному із видів сучасних економічних систем, обґрунтування важливості антикризового управління та окреслення його особливостей у сучасних економічних системах.

Виклад основного матеріалу дослідження

У сучасній фаховій літературі існують різні підходи до визначення поняття «економічна система», а саме: як сукупність відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ; як сукупність людей, об'єднаних спільними економічними інтересами; як історично визначений спосіб виробництва; як особливим чином упорядкована система зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ; як сукупність усіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм тощо [3].

Зважаючи на множину трактувань поняття «економічна система», існує не менш велика кількість їх видів, які кожен науковець класифікує по-різному. Найпоширенішою є класифікація, запропонована В. Базилевичем [3], відповідно до якої економічні системи поділяють за двома ознаками: формою власності на засоби виробництва та способом управління господарською діяльністю. На основі цих критеріїв вчений виокремлює: систему вільного або чистого ринку; систему змішаної економіки (сучасну ринкову

економіку); командно-адміністративну систему або централізовано-планову економіку; традиційну систему [3]. На нашу думку, до сучасних не варто зараховувати економічну систему вільного або чистого ринку, оскільки історичні межі її функціонування визначаються з другої половини XVIII ст. до кінця XIX – початку XX ст.

Натомість необхідно врахувати тенденції розвитку економічних систем сьогодні, тобто існування у світі країн з перехідною економікою – економічних систем, які характеризуються наявністю поряд із старими економічними формами елементів нових, а також змішаних (перехідних) форм і відносин.

Дзюбик С. Д. і Ривак О. С. вважають, що перехідна економіка – це лише особливий стан економічної системи на етапі її становлення (еволюції до зрілого врівноваженого стану) і реформування (еволюції до нової економічної системи, до нового врівноваженого стану) [10]. Але перехідні процеси в деяких країнах світу вже так довго тривають, що їх можна сміливо відносити до нового типу економічної системи – перехідної економіки. У цьому контексті слушною є думка В. Чепіноги, яка стверджує, що перехідна економіка є ще одним типом сучасних економічних систем, який відображає такий стан економіки, за якого старі економічні форми відмирають і одночасно з'являються нові, що призводить до трансформації старої системи у нову. Змістом перехідної економіки є суперечності старих і нових форм, у результаті яких формується масив нових економічних, адекватних новій економічній системі [23].

Оскільки всі економічні системи, незалежно від їх типу, циклічно розвиваються, для них неминучими є настання кризи або кризової ситуації. Але в кожному із зазначених типів економічних систем криза поводить себе по-різному. Наприклад, якщо для ринкової економіки виникнення криз є об'єктивним процесом, який призводить до оптимізації економічної системи, у ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання й утвердження нового, то в командно-адміністративній системі вважається, що криз немає, а є лише «труднощі розвитку», які вирішуються винятково вищими державно-партійними органами. Для перехідної економіки характерне регулярне виникнення криз економічного, політичного або соціального характеру, в результаті яких відбувається формування нових або удосконалення вже наявних ринкових механізмів регулювання економіки (табл. 1).

Дослідження на тему криз дуже популярні як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних науковців, але їх позиції суттєво різняться. Іноземні вчені досліджують кризи як звичне і неминуче явище ринкової економіки, до якого потрібно готуватися для того, щоб нівелювати його негативний вплив. На противагу їм, радянські дослідники вважали, що виникнення криз характерне лише для капіталістичної системи, а при соціалізмі криз немає, а є лише «труднощі розвитку». За радянських часів поняття «криза» було радше ідеологічним, ніж реальним чинником розробки економічної політики. Проблеми, які виникали на державних підприємства Радянського Союзу, вирішували винятково вищі державно-партійні органи [26, с. 7].

Сучасні визначення вітчизняних науковців щодо трактування поняття «криза» вже наближені до закордонних поглядів і більше відповідають дійсності. У зв'язку із цим сьогодні напрацьована велика кількість визначень поняття «криза», які вражають різноманітністю поглядів і трактувань. У таблиці 2 ми наводимо лише окремі, найбільш точні, на нашу думку, визначення поняття «криза».

Досліджуючи понятійно-категорійний апарат розвитку сучасних економічних систем доцільно розмежовувати поняття «криза» і «кризові явища». У цьому контексті під кризою ми розуміємо один із циклів розвитку будь-якої економічної системи. А кризові явища ми розглядаємо як знаки, попередження, які сигналізують про можливість виникнення кризи. Якщо в економічній системі виникло кризове явище, це зовсім не означає, що криза розпочнеться одразу після цього. Криза стається тоді, коли накопичуються і збігаються в часі декілька кризових явищ. Кризові явища можуть бути різного характеру, залежно від виду економічної системи, в якій вони виникають. Для національної економіки це кризові явища політичного, економічного, фінансового, соціального характеру тощо.

Також слід розрізняти поняття «економічна криза» і «криза національної економіки». Економічна криза може бути як у національній економіці, так і в регіоні і на підприємстві, а криза національної економіки – лише в національній економіці.

Сучасна економічна література рясніє різноманітними термінами, які використовуються для характеристики кризового стану національної економіки. До таких термінів належать: «загальноекономічна криза», «економічна криза», «фінансова криза», а також «криза платіжного балансу», «криза перевиробництва» та «макроекономічна криза».

На нашу думку, поняття «економічна криза», «фінансова криза», «криза платіжного балансу» та «криза перевиробництва» занадто вузькі для повної характеристики кризового стану національної економіки. Вони характеризують лише окремі види криз: економічна криза, загальноекономічна криза – кризи в економічній сфері, фінансова криза, криза платіжного балансу – кризи у фінансовій сфері, криза перевиробництва – криза у сфері виробництва. Значно краще для характеристики досліджуваного нами явища підходить термін «макроекономічна криза». Але для забезпечення чистоти думки і збереження логіки дослідження ми будемо користуватися терміном «криза національної економіки».

Таблиця 1. Роль та значення криз у сучасних економічних системах

Тип економічної системи	Країни	Характерні ознаки	Роль та значення кризи
Традиційна економічна система	Слаборозвинуті країни так званого «третього світу»: країни Африки й Латинської Америки.	<ul style="list-style-type: none"> – багатокладність, тобто існування різних форм господарювання, заснованих на різних формах власності; – виробництво, розподіл і обмін базуються на звичаях, традиціях, культових обрядах; – відсутність поділу суспільної праці; – суперечність між обмеженістю ресурсів і безмежністю потреб; – природною формою багатства виступає натуральний продукт; – використання найпростіших видів техніки і кустарного інструменту. 	Криз практично немає
Командно-адміністративна економіка	Колишній СРСР та низка країн Східної Європи й Азії (Китай, Північна Корея).	<ul style="list-style-type: none"> – громадська (у реальності державна) власність на всі економічні ресурси, сильна монополізація і бюрократизація економіки, – централізоване директивне планування виробництва і розподілу ресурсів; – не визнання реальних товарно-грошових відносин, конкуренції і вільного ціноутворення; – зрівняльний розподіл результатів виробництва, відсутність матеріальних стимулів до ефективної праці. 	Криз немає, є лише «труднощі розвитку», які вирішуються винятково вищими державно-партійними органами
Ринкова економіка	США, Канада, Японія, високорозвинені країни-члени ЄС	<ul style="list-style-type: none"> – розмаїття форм власності, серед яких чільне місце займає приватна власність в усіх її видах; – вільний доступ на ринок та вільний вихід з нього; – масовий характер ринку, вільна конкуренція великої кількості виробників; – повна свобода в переміщенні матеріальних, фінансових і людських ресурсів; – обмеження ролі держави в регулюванні економічних процесів на ринку. 	Криза – це об'єктивний процес, який призводить до оптимізації економічної системи, у ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання й утвердження нового
Перехідна економіка	Країни – колишні члени СРСР (Україна, Росія, Білорусія, Грузія, Казахстан та ін.)	<ul style="list-style-type: none"> – переважання процесів, які відображають становлення принципово нових економічних зв'язків; – наявність таких зв'язків та елементів народногосподарської структури, які втілюють у собі вже минулий, віджилий спосіб функціонування суспільного виробництва; – дуже висока чутливість суспільного виробництва до змін у кон'юктурі світового ринку й неможливість реально вплинути на нього; – недостатній рівень вирішення соціальних проблем, що породжує досить високий рівень соціального напруження. 	Для перехідної економіки характерне постійне, регулярне виникнення криз економічного, політичного або соціального характеру, у результаті яких відбувається формування нових або удосконалення вже наявних ринкових механізмів регулювання економіки.

* Сформовано і доповнено автором на основі [26, с. 7; 23; 27]

Під кризою національної економіки ми розуміємо одну із закономірних фаз її розвитку, яка характеризується різким скороченням темпів економічного зростання, обсягів виробництва і ділової активності, недовантаженням виробничих потужностей, зростанням безробіття та банкрутством підприємств.

Основні наслідки криз для розвитку сучасних економічних систем можна систематизувати таким чином: внутрішньоекономічні – спад виробництва; прискорення темпів інфляції; дестабілізація фінансової системи; кон'юнктурні зміни; неплатоспроможність і банкрутство суб'єктів господарювання; монополізація економічних систем; загальнополітичні – дестабілізація політичної ситуації в країні; несприятлива зовнішньоекономічна політика держави; зміна умов експортно-імпортової діяльності; недосконалість господарського та антимонопольного законодавства; неефективність системи державного управління; соціальні – високий рівень безробіття; скорочення розміру зарплат у бюджетній сфері; зростання рівня диференціації доходів населення; криза системи соціального й медичного забезпечення; зростання соціальних конфліктів; демографічні – зменшення чисельності населення та погіршення його структурних складових; зменшення рівня добробуту та, як наслідок, погіршення розміру і структури платоспроможного попиту населення [13, с. 32].

Криза має не лише негативні, а й позитивні наслідки. До негативних наслідків кризи національної економіки належать: повне руйнування або різкі зміни у функціонуванні економічної системи; виникнення нової кризи, ще глибшої за попередню; загострення вже наявної кризи; незворотні зміни в структурі національної економіки тощо. До позитивних наслідків кризи відносять побудову нових механізмів функціонування національної економіки. Орловська О. Р. стверджує, що криза «... дає можливість для роздумів над майбутнім, дає час для роботи над помилками у діях керівництва, перегляду програм розвитку, розробок майбутніх шляхів розвитку економіки країни [16, с. 3].

Співвідношення позитивних і негативних наслідків кризи національної економіки залежить насамперед від ефективності чинної системи антикризового управління.

Ситник Л. С. під антикризовим управлінням розуміє тип управління, що орієнтоване на своєчасне реформування економіки, оцінку, прогноз, діагностику процесів у діяльності підприємства, галузі, регіону, держави [18, с. 27]. Мінаєв Е. С. розглядає антикризове управління як комплекс послідовно здійснюваних заходів щодо запобігання, профілактики, подолання кризи, зниження рівня її негативних наслідків [2]. Коротков Е. М. вважає, що «антикризове управління – це управління, в якому поставлено певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз його симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання його факторів для подальшого розвитку» [1]. На думку Філатової О. М., «антикризове регулювання економіки – це свідомі і цілеспрямовані дії держави (певною мірою і могутніх корпорацій та наднаціональних органів) щодо запобігання або зменшення глибини економічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання [22].

Для кожного типу економічної системи притаманний різний характер антикризового управління. Наприклад, у командно-адміністративній економіці, де кризи практично «відсутні», антикризового управління як такого немає взагалі. Є лише окремі його вияви у вигляді централізованих і скоординованих заходів вищого партійного керівництва щодо вирішення конкретної проблеми. Для перехідної економіки антикризове управління відіграє ключову роль, оскільки від його ефективності залежить успіх самого перехідного процесу. У ринковій економіці антикризове управління вже давно і постійно функціонує та дозволяє швидко виходити із кризової ситуації та мінімізувати її негативний вплив на економіку.

Практично всі сучасні економічні системи потрапляють під вплив глобалізаційних процесів. У цьому контексті слушною видається думка В. Г. Бодрова, що «антикризова система управління економікою в умовах глобальних ризиків покликана виконувати роль формуючої, креативної сили, спрямовуючого вектора соціально-економічних трансформацій. Вона повинна задавати необхідні параметри для успішної самоорганізації, саморозвитку національної економіки і суспільства трансформаційного типу, інтеграції в глобальну систему світового господарства з урахуванням стабільного забезпечення добробуту і безпеки громадян» [5].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що до сучасних економічних систем слід відносити: традиційну, командно-адміністративну, ринкову та перехідну. Кризи характерні для всіх типів сучасних економічних систем, але їх ролі в кожній із них суттєво відрізняються. У традиційній економічній системі кризи виникають досить рідко, в командно-адміністративній – факт виникнення кризи старанно приховується, у ринковій – кризи виникають досить часто і вважаються об'єктивним явищем розвитку, а для перехідної економічної системи характерне постійне виникнення криз економічного, політичного або соціального характеру. Оскільки їх роль у кожному типі сучасних економічних систем різна, значить і завдання, які ставляться перед системою антикризового управління, різні. У цій площині якраз і знаходяться перспективи подальших наукових досліджень, які полягають у визначенні особливостей

антикризового управління в кожному із типів сучасних економічних систем.

Таблиця 2. Окремі підходи вітчизняних і зарубіжних вчених до визначення поняття «криза»

Автор	Визначення
<i>ВІТЧИЗНЯНІ НАУКОВЦІ</i>	
Воронкова В. Г., Беліченко А. Г., Попов О. М. та ін. (2006 рік)	<i>криза</i> – об’єктивне явище в соціально-економічній системі, в основі функціонування та розвитку якої лежить керована діяльність людини [7, с. 186].
Чернявський А. Д. (2007 рік)	<i>криза</i> – це переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування [24, с. 4].
Іванюта С. М. (2007 рік)	<i>криза</i> – це складний загострений стан, різкий перелом або занепад [11, с. 283]
Мочерний С. В. (2009 рік)	<i>криза</i> – основна фаза періодичного економічного циклу, різке погіршення економічного становища в країні (значний спад виробництва, масові банкрутства, значне зростання безробіття, фінансово-кредитна криза, падіння цін, зростання відсоткової ставки та інше) [15, с. 125]
Барановський О. І. (2009 рік)	<i>криза</i> – це фактично точка біфуркації, яка містить у собі потенційну можливість як деструктивного, так і конструктивного характеру [4, с. 45]
Дацюк І. В. (2010 рік)	<i>криза</i> – об’єктивний процес, який призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися, адже це ставлення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи – сталого функціонування та розвитку, що поступово змінюють одна одну [9, с. 166].
А. А. Чухно (2010 рік)	<i>криза</i> – це одна з форм розвитку економіки, в ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання й утвердження нового [25, с. 5]
Бутко М. П., Матренко С. О. (2011 рік)	<i>криза</i> – це закономірний етап у функціонуванні будь-якої системи, що може бути спричинений факторами впливу внутрішнього або зовнішнього середовища, кардинальними змінами у світовій економіці, що вимагає від системи суттєвого корегування або навіть, повної зміни концепції свого розвитку [6, с. 4].
Остапишин Т. П., Коптюх О. Г. (2013 рік)	<i>криза</i> – це порушення рівноваги в розвитку економічної системи, яке призводить до змін форми її організації, до її переходу у новий стан або припинення існування [17, с. 115].
Ткаченко А. М., Калюжна Ю. В. (2013 рік)	<i>криза</i> – це об’єктивний процес якісних та кількісних змін, які зазвичай призводять до потенційно негативних результатів діяльності [19, с. 124]
Маковоз О. В., Авагімов А. А. (2014 рік)	<i>криза</i> – це такий стан системи, за якого відбувається динамічна безповоротна трансформація її елементів, втрата звичних зв’язків та порушення збалансованості системи; <i>економічна криза</i> – це таке порушення економічних зв’язків та пропорцій, за якого неможливе подальше існування соціальної системи у попередньому вигляді [14, с. 220].
Кучінка Т. В. (2015 рік)	<i>криза</i> – це об’єктивний, цілеспрямований і закономірний процес змін, в основу якого покладено незворотність, спадковість та цілеспрямованість [13, с. 30].
<i>ЗАРУБІЖНІ НАУКОВЦІ</i>	
Коротков Е. М. (2005 рік)	<i>криза</i> – це «крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі» [12, с. 118]
Файншмідт Є. А. (2012 рік)	<i>криза</i> – це процес порушення рівноваги самокерованої системи, який супроводжується втратою її стійкості та може закінчитись або руйнацією і цілковитим припиненням існування системи, або переходом її в новий стан стійкої рівноваги [21, с. 38]
Домінік Кокрем (Dominic Cockram) та Клаудія Ван Ден Хейвел (Claudia Van Den Heuvel) (2012 рік)	<i>криза</i> – це нестабільності чи зміни; <i>криза</i> – це загрози, що є визначальними чинниками кризи, коли вона виходить за рамки нормального і спричиняє нестабільність або зміни в організації чи системі та може становити загрозу для її майбутнього [28].

*Сформовано автором на основі [7, с. 186; 24, с. 4; 11, с. 283; 15, с. 125; 4, с. 45; 9, с. 166; 25, с. 5; 6, с. 4; 17, с. 115; 19, с. 124; 14, с. 220; 13, с. 30; 12, с. 118; 21, с. 38; 28].

Список літератури

1. Антикризисное управление: учеб. / [Коротков Э. М., Беляев А. А., Валовой Д. В. и др. ; под ред. Э. М. Короткова]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 432 с.
2. Антикризисное управление: учеб. / [Минаев Э. С., Панагушина В. П.] – М.: ПРИОР, 2000. – 432 с.
3. Базилевич, В. Д. Економічна теорія: Політекономія / В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська. – К.: Знання, 2014. – 710 с.
4. Барановський, О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки та шляхи запобігання: [монографія] / О. І. Барановський. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 754 с.
5. Бодров, В. Г. Антикризисное управління національною економікою в умовах глобальних ризиків / В. Г. Бодров // Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні // Формування ринкової економіки: збірник наук. праць. Спец. випуск. – К.: КНЕУ. – 2010.
6. Бутко, М. П. Теоретичні засади кризових явищ в економіці / М. П. Бутко, С. О. Маюренко // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – С. 4-7.
7. Воронкова, В. Г. Управління людськими ресурсами: філософські засади: навч. посібник для ВНЗ / Воронкова В. Г., Беліченко А. Г., Попов О. М., та ін. ; Ред. Воронкова В. Г. ; ЗДІА. – К.: Професіонал, 2006. – 567 с.
8. Гильфердинг, Р. Финансовый капитал. Новейшая фаза в развитии капитализма / Р. Гильфердин; пер. с нем. И. Степанова. – М.: Государственное издательство, 1922. – 271 с.
9. Дацюк, І. В. Сутнісна характеристика кризи підприємств / І. В. Дацюк // Технологія і техніка друкарства: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 2 (28). – С. 165-170.
10. Дзюбик, С. Д. Основи економічної теорії: навч. посіб. / С. Д. Дзюбик, О. С. Ривак. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2014. – 423 с.
11. Іванюта, С. М. Антикризисное управління: навч. посібник / С. М. Іванюта. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
12. Коротков, Є. М. Антикризисное управление / Є. М. Коротков. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 620 с.
13. Кучінка, Т. В. Теоретичні аспекти вивчення феномену економічної кризи / Т. В. Кучінка // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – № 1(3). – С. 29-34.
14. Маковоз, О. В. Антикризисное регулювання як основа стабілізації економіки України / О. В. Маковоз, А. А. Авагімов // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2014. – № 46. – С. 200-204.
15. Мочерний, С. В. Основи економічних знань: підручник / С. В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 304 с.
16. Орловська, О. В. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки та шляхи подолання / О. В. Орловська // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України: збірник наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25. 2. – 197-202 с.
17. Остапишин, Т. П. Економічні кризи: сутність, періодичність виникнення, тривалість і стадії їх перебігу / Т. П. Остапишин, О. Г. Коптюх // Фінанси, облік і аудит. – 2013. – Вип. 1. – С. 113-120. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Foa_2013_1_16.
18. Ситник, Л. С. Тенденції розвитку антикризового управління економікою / Л. С. Ситник // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3. – Т 2. – С. 27-30.
19. Ткаченко, А. М. Криза: сутність, класифікація та причини виникнення / А. М. Ткаченко, Ю. В. Калюжна // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 122 – 126.
20. Туган-Барановский, М. И. Избранное: Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. – М.: Наука – РОССПЭН, 1997. – 576 с.
21. Файншмидт, Е. А. Кризис-менеджмент [Электронный ресурс]: учеб. пособие. / Е. А. Файншмидт. – Москва, 2014. – Режим доступа: <http://ccaf.ru/wp-content/uploads/2013/05/Е-А-Файншмидт-Кризис-менеджмент.2014.pdf>.
22. Філатова, О. М. Антикризисное регулювання економіки: історико-економічний аспект / О. М. Філатова // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. Сборник научных трудов. – Севастополь – Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ, 2009. – 856 с.
23. Чепінога, В. Г. Основи економічної теорії: навч. посіб. / В. Г. Чепінога. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 456 с.
24. Чернявський, А. Д. Антикризисное управління підприємством: навч. посібник / А. Д. Чернявський – К.: МАУП, 2006. – 256 с.
25. Чухно, А. А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1 – С. 4-18.

26. Шарий, В. І. Антикризові технології як механізм реалізації цілей державного управління: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Шарий В. І. ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2006. – 20 с.
27. Щетинін, А. І. Політична економія [Текст]: підручник / А. І. Щетинін. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 480 с.
28. Cockram, D. Crisis Management – What is it and how is it delivered? [Electronic resource] / D. Cockram, C. Van Den Heuvel. – Available at: <http://www.bcifiles.com/CrisisManagement March2012.pdf>.

References

1. Korotkov, E. M., Belyaev, A. A., Valovoy, D. V. (2000). *Crisis management*. Moscow: Infra-M.
2. Муняев, Е. С., Панашушина, В. Р. (2000). *Crisis management*. Moscow: Prior.
3. Bazylevych, V. D., Grazevska, N. I. (2014). *Economic theory: Political Economy*. Kyiv: Znannya.
4. Baranovs'kyu, O. I. (2009). *Financial crisis: background, consequences and ways of prevention*. Kyiv.
5. Bodrov, V. H. (2010). Crisis management national economy in terms of global risk management. State crisis national economy: international experience and problems in Ukraine. *Formation of market economy*, 2010.
6. Butko, M. P., Mayurenko, S. O. (2011). The theoretical basis of the economic crisis. *The economy and the state*, 4, 4-7.
7. Voronkova V. H., Belichenko A. H., Popov O. M. (2006). *Human Resource Management: Philosophical Foundations*. Kyiv : Professional.
8. Hyl'ferdynh, R. (1922). *Financial capital. The latest phase of capitalist development*. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo.
9. Datsyuk, I. V. (2010). The essential characteristic of the crisis enterprises. *Technology and Printing Technology: technologies*, 2(28), 165-170.
10. Dzyubyk, S. D. (2014). *Foundations of economic theory*. Kyiv: Znannya.
11. Ivanyuta, S. M. (2007). *Crisis management*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
12. Korotkov, E. M. (2005). *Crisis management*. Moscow: Infra-M.
13. Kuchinka, T. V. (2015). The theoretical aspects of the study of the phenomenon of economic crisis. *Scientific Herald Mukachevo State University*, 1(3), 29-34.
14. Makovoz, O. V., Avagimov, A. A. (2014). Crisis management as a basis for economic stabilization Ukraine. *Bulletin of Economics and transport industry*, 46, 200-204.
15. Mochernyy, S. V. (2009). Fundamentals of economic expertise. Kyiv : Akademiya.
16. Orlovs'ka, O. V. (2015). Global economic crisis: causes, consequences and remedies. *Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine*, 25.2, 197-202.
17. Ostapyshyn, T. P., Koptuyh, O. H. (2013). Economic crisis: the nature, frequency of occurrence, duration and stage of their course. *Finance, accounting and auditing*, 1, 113-120.
18. Sytnyk, L. S. (2009). Trends in economic crisis management. *Herald of Khmelnytsky National University*, 3, T2, 27-30.
19. Tkachenko, A. M. (2013). Crisis: essence, classification and causes. *Theoretical and practical aspects of the economy and intellectual property*, 1, T1, 122-126.
20. Tuhан-Baranovskyy, M. Y. (1997). *Favorites: periodic industrial crises. History of the English crises. The general theory of crises*. Moscow: Nauka.
21. Faynshmydt, E. A. (2014). *Crisis management*. Retrieved from: <http://ccaf.ru/wp-content/uploads/2013/05/E-A-Файншмидт-Кризис-менеджмент.2014.pdf>.
22. Filatova, O. M. (2009). Crisis management of the economy: historical and economic aspect. *Problems and prospects of development of cooperation Between countries of Eastern Europe southeastern within the Black Sea economic cooperation and GUAM*.
23. Chepinoha, V. H. (2003). *Foundations of economic theory*. Kyiv: Yurinkom.
24. Chernyavs'kyu, A. D. (2006). *Crisis management*. Kyiv: Маур.
25. Chukhno, A. A. (2010). The current financial crisis economic: nature, ways and means to overcome. *Economy Ukraine*, 1, 4-18.
26. Sharyu, V. I. (2006). *Bail technology as a mechanism for achieving the goals of government*. Kyiv.
27. Shchetynin, A. I. (2011). *Political Economy*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.
28. Cockram, D., Van Den Heuvel, C. (2012). *Crisis Management – What is it and how is it delivered?* Retrieved from: <http://www.bcifiles.com/CrisisManagement March2012.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2016 р.